

mahsûs kelimesiyle ifade edilmiştir. Mahsûs, **hissî** terimiyle eş anlamlı olup “akılla algılanan nesne ve kavramlar” anlamındaki **ma’kûlün** zıttıdır. Eski Yunan felsefesindeki karşılığı **aistheton**, Latince’deki karşılığı **sensibile**, **sensibilis** veya **sentatum** şeklindedir. Batı felsefesi okumuş modern Osmanlı aydını “sensible” terimini yine mahsûs ile karşılamıştır (İsmail Fenni, s. 629). Mahsûs kelimesi modern Arapça’da da kullanılmaktadır (Cemîl Salîbâ, II, 356-357). Tehânevî aynı anlamdaki hissî, hissiyyât ve mahsûs kelimelerini ayrı maddeler halinde kaydederek kavramın çeşitli yönlerine işaret etmiştir (*Keşşâf*, I, 302-308). Grek felsefesinden bu yana mahsûs duyulur nesnelere ontolojik gerçekliği, duyulur varlıklar hakkındaki bilginin değeri ve duyu algısının psikolojisi açılarından ele alınmıştır.

Eflâtun felsefesinde gerçek varlık ideallerdir ve onların taklidinden ibaret olan duyulur âlem bir imge-varlıktan ibarettir. Duyulur varlık bize ancak zanna dayalı bilgi verebilir. Hocasının idealar öğretisine karşı çıkan Aristo’ya göre ise gerçek olan yalnızca duyulur nesnelere. Bunlardan bir kısmı tek tek duylara karşılık gelirken hareket, büyüklük, sayı gibi bir kısmı müşterek duyu tarafından algılanmaktadır. Duyum, duyulur bir formun maddesiz olarak algılanmasıdır. Eflâtun’un algılanan nesneye nisbet ettiği etkileme gücü Aristo’da duyu organının algılama gücü şekline dönüşmüştür. Algılanan duyulur nesne algılayandan, yani fiilî gerçeklik algının oluşmasından daima öncedir (*On The Soul [De Anima]*, II, 412^a, 418^a; III, 425^b-426^b; krş. Peters, s. 12-14).

Ya’kûb b. İshak el-Kindî duyulur varlıkların (mahsûs) fizikî gerçekliğinin yanı sıra tikelliğini de vurgular. Tümel kavramlar akılla kavranırken tikeller duyularla algılanmaktadır. Dolayısıyla mahsûsâtın algılanışı kavram düzeyinde olmayıp imge (misal) düzeyinde gerçekleşir (*Resâ’il*, s. 107-108). Bu sebeple mahsûs, “algılanan (algılanabilir) cismanî form” şeklinde tanımlanır (*a.g.e.*, s. 167). Kindî bütün duyulur nesnelere nihai ilkesini “bir”e, teşkil ettikleri kozmolojik birliği ise O’ndan taşan birlik feyzine bağlamaktadır (*a.g.e.*, s. 162). Fârâbî de mahsûsâtı ruhun güçleri bağlamında ele almaktadır. Arzu gücü, beş duyu ile algılanan nesnelere karşı ruhta hazza yönelme ve acıdan kaçınma iradesini doğurur. Mahsûsâta ait formları kendinde saklayan ve beş duyu ile algılanmadıkları esnada onları düşleyen güç

ise mütehayyiledir. Onun bu etkinliğine arzu gücü eşlik ederek duyu formları düzeyinde olduğu gibi yöneliş ve kaçınma iradesini ortaya çıkarır (*el-Medînetü’l-fâzıla*, s. 87-89; krş. *es-Siyâsetü’l-medeniyye*, s. 33). İhvân-ı Safâ *Resâ’il*’in “el-Hâss ve’l-mahsûs” başlıklı bölümünü duyu algısı, duyulur nitelikler (el-umûru’l-mahsûse) ve duyulur formlar (rûsûmü’l-mahsûsât) kısımlarına ayırmıştır (II, 401, 415).

Psikoloji alanında Aristo’yu izleyen İbn Sînâ, mahsûsâtın (hissiyyât) dış ve iç algı güçlerince algılanış biçimini ayrıntılı şekilde ele almıştır. Filozofa göre beş duyu organının her biri kendi işlevine karşılık gelen duyulur nitelikleri algılarken aynı zamanda nesnedeki büyüklük, küçüklük, konum, hareket, yakınlık, uzaklık gibi ortak nitelikleri de belli ölçülerde algılamaktadır. Beş duyuyla algılanan nitelikler dış dünyada mevcuttur ve duyu organını bu sebeple etkilemektedir. Dolayısıyla Demokritos ve bazı atomcu filozofların dış dünyada duyulur niteliklerin varlığını inkâr eden veya onları sadece atomların şekillerine indirgeyen yaklaşımları yanlıştır. Aynı şekilde duyulur niteliklerin algılanışında organların başlangıçtaki rolünü devre dışı bırakan antik görüşler de hatalıdır (*Avicenna’s De Anima*, s. 62-67, 159-161). İbn Sînâ, Fârâbî’nin ardından mahsûsât teriminin epistemolojik anlamını belirginleştirerek kendisinden sonra çok yaygınlaşacak olan bir yakın teorisi geliştirmiştir. Filozofa göre burhanî kıyaslar kesin önermelerden (yakiniyyât) kuruludur ve duyu algısına dayalı mahsûsât önermeleri (“Kar beyazdır” gibi), a priori (evveliyât) ve ampirik (tecribiyyât) önermelerle birlikte bu sınıfa dahildir (*en-Necât*, s. 113-122, 126).

Osmanlı medrese eğitiminde merkezî bir öneme sahip olan Cürcânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf*’inde kavram aynı bağlamda ele alınmış ve duyulur nesnelere dair bilginin (hissiyyât) imkân ve değerini reddedenler eleştirilmiştir. Bu konuda dinin ve aklın ilkelerine uyan görüş, hem duyularla elde edilen hem de aklî ilkelere dayalı bilginin kesinlik taşıdığı görüşüdür (I, 29). Cürcânî ayrıca, beş duyu algısına karşılık gelen duyulur niteliklerin (el-keyfiyyâtü’l-mahsûse) algılanışı meselesini ayrıntılı biçimde incelemektedir (*a.g.e.*, I, 235-270).

Duyulur varlıkların tamamını ifade eden “âlem-i mahsûs” tabiri özellikle İshrâkî ve tasavvufî düşünce geleneğinde sıkça kullanılır ve Eflâtun’un duyulur âlem tabirinde olduğu gibi fizik evreni ifade eder (meselâ bk. Şehâbeddin es-Sühreverdî, s.

162; Abdülkerîm el-Cîlî, s. 131, 152, 327, 421, 429).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 302-308; İsmail Fenni, *Luğatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 629-630; Cemîl Salîbâ, *el-Mu’cemü’l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 356-357; Eflâtun, *Timaeus* (trc. B. Jowett, *The Dialogues of Plato* içinde), Oxford 1875, III, 612, 614-615, 631-632; Aristoteles, *On The Soul (De Anima)*, II, 412^a, 418^a; III, 425^b-426^b); (trc. J. A. Smith, *The Works of Aristotle* içinde), Chicago 1952, I, 642, 649, 657-659; Kindî, *Resâ’il*, s. 107-108, 162, 167; Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1991, s. 87-89; a.mlf., *es-Siyâsetü’l-medeniyye* (nşr. Fevzî M. Neccâr), Beyrut 1993, s. 33; İhvân-ı Safâ, *Resâ’il*, Beyrut 1376-77/1957, II, 396-416; İbn Sînâ, *Avicenna’s De Anima: Kitâbü’n-Nefs* (nşr. Fazlurrahman), London 1959, s. 62-67, 159-161; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dâniş-pejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 113-122, 126; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *el-Elvâhu’l-îmâdiyye* (nşr. Seyyid Hüseyin Nasr, *Mecmû’a-i Muşannefât-i Şeyh-i İshrâk III* içinde), Tahran 1977, s. 162; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, I, 29, 235-270; Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsânî Kâmil* (trc. Abdülaziz Mecdi Tolun), İstanbul 2002, s. 131, 152, 327, 421, 429; F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms*, New York-London 1967, s. 8-15, 51, 109, 118-119.

İLHAN KUTLUER

MAHŞER

(bk. HAŞİR).

MAHTUMKULU

(ö. 1197/1783’ten sonra)

Türkmen şairi.

Genellikle kabul edildiğine göre 1146’da (1733) Etrek ile Gürgen nehirleri arasında kalan Hacıgovşan’da doğdu. 1983 yılı, Türkmenistan’da doğumunun 250. yılı olarak geniş çaplı faaliyetlerle kutlanmış ve bu tarih resmîyet kazanmıştır. Bir lakap olduğu da düşünülebiyecek olan Mahtumkulu (Mahdumkulu, Mağtmgulu) dışında şairin başka bir adı bilinmemektedir (*Divan*, neşreden giriş, s. 8). Göklen uruğunun Gerkez kabilesinden olan Mahtumkulu’nun Garri Molla olarak tanınan babası Dövletmemet Azadi de şairdir ve aruz vezniyle Çağatayca yazılmış *Va’z-ı Âzâdî* adlı bir mesnevisi bulunmaktadır. Mahtumkulu ilk eğitimine babasının yanında başladı. Keçecilik, başka bir rivayete göre ise kuyumculuk gibi ata mesleklerini de öğrendi. Eğitimine Kızılayak’ta ve ardından Buhara’daki Kükeltaş Medresesi’nde devam etti. Bir süre sonra burada dost olduğu Sibiryalı Türkmen Nuri Kâzim

İbn Bahir ile beraber Türkmen toplulukları arasında karıştı. Onunla birlikte Afganistan'a, Hindistan'a, ardından Kâbil üzerinden Özbekistan'a geçip Margelen, Andican ve Semerkant'a gitti. Davet üzerine bir müddet Kükeltaş'ta kaldıktan sonra dönemin en tanınmış medresesi olan Hîve'deki Şîrgazi'de üç yıl daha öğrenimine devam etti. İyi bir öğrenci olarak talebe halifesi oldu, hocasının yerine zaman zaman dersler verdi. Nuri Kâzım'la birlikte Şîrgazi'de buldukları sırada bu medresede Türkmenler için bir bölüm açıldı. Hayatının daha sonraki dönemleri hakkında fazla bilgi bulunmayan şairin 1197'den (1783) sonraki bir tarihte öldüğü sanılmaktadır.

Edebî Doğu Türkçesi yanında Arapça ve Farsça öğrenen Mahtumkulu Nizâmî, Sa'dî-i Şîrâzî, Ali Şîr Nevâî ve Fuzûlî gibi klasik şairleri okumuştur. Buna rağmen kendisinden öncekiler gibi klasik Türk edebiyat diliyle değil genel olarak canlı Türkmen şivesiyle ve sade bir üslûpla şiirler yazmıştır. Böylece Türkmen edebî dilinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine önemli bir hizmette bulunmuştur. Türkmen edebiyatına öncü olması yanında ideal Türkmen tipine örneklik etmesiyle de halkı tarafından sevilip benimsenmiştir.

Mahtumkulu, Türkmen kabileleri arasında kanlı çarpışmaların yaşandığı, İran Şahlığı ve Hîve Hanlığı'nın Türkmenler'le mücadeleye giriştiği bir dönemde yerinden yurdundan edilen, esir pazarlarında satılan, zenginlikleri yağmalanan halkına yürekten yanmış, şiirlerinde onların dertlerini dile getirmiştir. Türkmen birliğini sağlamak en büyük ideali olmuştur. XVIII. yüzyıl Türkmen hayatını tasvir ettiği şiirlerine bakılarak devrin sosyal hayatının analizi yapılabilir. Toplumsal huzursuzluğa sebep olan bazı din âlimi ve idarecilerden, fakirleri ezen zenginlerden, rüşvet yiyen kethüdâlardan şikâyet şiirindeki motiflerden bazılarıdır. Ağabeylerinin esir alınarak götürüldükleri yabancı yerlerde ölmesi de onu derinden etkileyen bir olay olarak şiirlerine yansımıştır.

Şiirlerinde daha çok Mahtumkulu adını, bazan da Pirâgî (Fîrâgî, Fîrâkî) mahlasını kullanmıştır. Halk şiir geleneğindeki bâde içme motifi onda da görülür. Dinî-tasavvufî düşüncenin temelini oluşturan dünyanın fânîliği en temel temalarındandır. Mahtumkulu'nun nasihat edici şiirleri de az değildir. Kötüye ve zalime karşı savaşı, bağımsızlığa olan tutkuyu dile getiren sesiyile Koroğlu ve Dadaloğlu'nu hatırlan

latan şair, bir derviş edasıyla halkı irşat etmeye çalışırken de Hoca Ahmed Yesevî tavrını yansıtmaktadır. Hikmetli şiirleri ata sözü gibi ezberlenip halk arasında yayılmıştır. Bazı aşk şiirlerinde Türkmen kızlarının güzelliğini, edep ve erkânını, sevginin kutsallığını, kadınların cemiyette tuttukları yeri belirtmiştir. Kendisiyle evlenmesine engel olduğu için ayrılığının ateşiyle yanıp tutuştuğu sevgilisinden Benli (Menli, Mengli) olarak söz eder.

Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Bölümü'nde şairin divanının 100'den fazla nüshası bulunmaktadır. 1842'de başlayan şiirlerinin yayımlanması işi, XX. yüzyılın başlarından itibaren hakkındaki araştırmalarla birlikte devam etmiştir (nşr. N. P. Ostroumov, Taşkent 1907; nşr. Abdurrahman Niyazi, Astırhan 1911; Bakü 1960; Aşkâbâd 1957, 1977). 250. doğum yıldönümü münasebetiyle 1983'te Aşkâbâd'da Kiril alfabesiyle Şamuhammet Gandımov tarafından iki cilt olarak hazırlanan divanı en fazla şiiri bir araya toplayan güvenilir bir yayın olmuştur. Ayrıca Arap harfleriyle de farklı bir baskısı yapılmıştır (I-II, Aşkâbâd 1988). Tesbit edilen şiirlerinin sayısı 500'ü bulmaktadır. İran'da da neşredilen divanın (Günbed-i Kâvûs, 1343/1964-65) Türkiye'deki ilk baskısını Şeyh Muhsin-i Fânî (Hüseyn Kâzım Kadri) gerçekleştirmiştir (*Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*, İstanbul 1340). Daha önce Vámbéry'nin yayımladıklarının (*ZDMG*, XXXIII, 1879) hemen hemen tekrarı olan ve kırk bir şiir içeren bu eserin *Türkiyat Mecmuası*'nda Zeki Velidi (Togan) tarafından bir tenkidi yapılmıştır (bk. bibl.). Himmet Biray bir girişle beraber şairin 304 şiirini *Mahtumkulu Divanı* adıyla yayımlamıştır (Ankara 1992).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahtumkulu, *Divan* (haz. Himmet Biray), Ankara 1992, neşreden giriş, s. 1-30; G. Bellingeri, "Poesie di Maḥdūmqulī scelte dai Turkmēni di Gombad-e Kāvus", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 55-62; N. Feldman, "Interpreting the Poetry of Mākhtumqulī", *Muslims in Central Asia* (ed. Jo-Ann Gross), Durham-London 1992, s. 167-189; Tahir Kutsi Makal, "Türkmenlerin Karac'oğlan'ı Maḥdumkulu", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektöyün Bildirileri II*, Ankara 1997, s. 117-127; Abdurrahman Güzel, "Yunus Emre ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler", *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağani*, Ankara 1998, s. 66-81; A. Zeki Velidi [Togan], "Maḥdumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme", *TM*, II (1926), s. 465-474; Y. Azmun, "Who was Makhtum Kuli?", *JTS*, sy. 13 (1989), s. 1-14; Aysu Ata, "Maḥdum Kuli", *TD*,

X/1 (1992), s. 271-284; Fikret Türkmen, "Maḥdumkulu ve Tasavvuf Anlayışı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İzmir 1996, s. 9-23; Şâh Merdân Kul Murâdî, "Ḥazret-i Maḥdūm Kuli Firâgî Şâir-i Şehir Mütefekkir ü 'Arif Nâmî-i Türkmen", *Dâniş*, sy. 56-57, İslâmâbâd 1380/2001, s. 25-40; Yavuz Akpınar, "Maḥdumkulu", *TDEA*, VI, 111-112.

ÂLİM KAHRAMAN

MÂHUR

Türk mûsikisinde
bir makamın adı.

Türk mûsikisinin şed (göçürülmüş) makamlarından biri olup çârgâh makamı dizisinin rast perdesindeki inici şeddidir. Dizisi, rast perdesindeki çârgâh beşlisine nevâ perdesindeki çârgâh dördtlüsünün eklenmesinden meydana gelmiştir. İnci bir makam olduğundan durağı olan rast perdesindeki çârgâh beşlisinin tiz durak gerdâniye perdesine simetrik olarak göçürülmesiyle genişler ve bu şekilde makamın asil seyir alanı meydana gelmiş olur. Ancak çok eski bir makam olan mâhur makamı, yüzyıllar boyunca pek çok saz ve sözlü formda kullanıldığından bünyesine rast, hüseyinî ve bayatî gibi dizileri de alarak özellikle büyük formdaki eserlerde birleşik şekliyle kullanılmıştır. Bu suretle âdeta küçük formlarda sadece çârgâh şeddi olan basit, büyük formlarda ise yukarıda sayılan dizilerle birleşik olmak üzere iki mâhur makamı meydana gelmiştir.

İnci bir makam olması münasebetiyle güçlüsü tiz durak gerdâniye perdesidir ve bu perdede çârgâh çeşnisiyle yarım karar yapılır. Mâhur makamı kullanılan şekle göre asma kararlar bakımından da zengindir. Makam basit şekliyle kullanıldığında bu dizi Batı müziği bakımından sol majör olduğundan tonların komşuluğu çerçevesinde majör-minör ilişkisinden doğan asma kararlar kullanılır (Batı kültürüyle hiçbir ilişkinin bulunmadığı devirlerden beri kullanılan bu asma kararların, mûsikinin tabii kuralları içerisinde bunları kendiliklerinden bularak kullanan Türk mûsikisi bestekârlarının dehasını göstermesi bakımından önem arzettiğini burada zikretmek gerekir). Bu asma kararlar nevâda ve çârgâhta çârgâhlî (çârgâhtaki kalıpta fa natürel olmalıdır), nevâda bûselikli, hüseyinî ve hüseyinî aşıranda bûselikli asma kararlardır (çârgâh dizilerinin majör, bûselik dizilerinin minör olduğu hatırlanmalıdır). Makam eğer birleşik şekilde kullanılıyorsa bu asma kararlara gerdâ-